

Функціонування і розвиток механізмів державного управління

УДК 351

Чорний Віктор Іванович

аспірант

Міжрегіональної Академії управління персоналом

Черный Виктор Иванович

аспирант

Межрегиональной Академии управления персоналом

Chornyι Viktor

Postgraduate Student of the

Interregional Academy of Personnel Management

ORCID: 0000-0002-0407-5515

**ДОСВІД КРАЇН ЄС У ВИРІШЕННІ ПРОБЛЕМ ВРЕГУЛЮВАННЯ
ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИХ МЕХАНІЗМІВ ЗАПОБІГАННЯ
КОРУПЦІЇ**

**ОПЫТ СТРАН ЕС В РЕШЕНИИ ПРОБЛЕМ УРЕГУЛИРОВАНИЯ
ГОСУДАРСТВЕННО-УПРАВЛЕНЧЕСКИХ МЕХАНИЗМОВ
ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ КОРРУПЦИИ**

**EXPERIENCE OF EU COUNTRIES IN SOLVING THE PROBLEMS OF
SETTLEMENT OF PUBLIC ADMINISTRATION MECHANISMS TO
PREVENT CORRUPTION**

Анотація. Обґрунтовано, що в залежності від політико-правової концепції, яка обирається державою-членом Європейського Союзу задля превенції корупції, моделюються окремі програми соціально-антикорупційної діяльності. Задля цієї мети, зокрема, створюються антикорупційні органи різного структурного призначення. Доведено існування двох рівнів формування державно-управлінських механізмів запобігання корупції, що застосовуються на практиці країнами

Європейського Союзу – конституційно-правовий та інституційний. Конституційно-правовий рівень протидії корупції, відтак, виражається у створенні профільних законодавчих актів та нормативних приписів, покликаних запобігти розповсюдженню корупційних схем та перетворень у державах-членах Європейського Союзу.

Визначено, що проблематика державно-управлінських механізмів запобігання корупції у країнах Європейського Союзу пов'язана із ефективністю практичного запровадження тих чи інших нормативно-правових приписів. Так, у Франції, наприклад, масив законодавчого регулювання у сфері протидії та боротьби з корупцією вражає своєю комплексністю та розгалуженістю, але результат сприйняття корупції від Transparency International демонструє, що практичні аспекти втілення такої політики залишають бажати кращого.

Зазначено, що рівень корумпованості чиновників напряму залежить від рівня політичної культури на території конкретної держави. Відтак, у Фінляндії, від 2001 року, набуло чинності «Рішення про кадрову політику», яким, посеред інших обов'язків чиновників, було виокремлено необхідність дотримання у повсякденній діяльності високоморальних принципів професійної та особистісної етики.

Відмічено, що у демократичних країнах, якими є всі без винятку держави-члени Європейського Союзу, застосовуються принципи гласності, відкритості та прозорості діяльності урядів. Відтак, у Данії існує закон «Щодо відкритості діяльності Уряду», затверджений у 1999 році. Ним, зокрема, регламентовано прозорий та відкритий характер усієї державної документації.

Ключові слова: державно-управлінські механізми запобігання корупції, антикорупційні органи, членство у Європейському Союзі, конституційно-правовий рівень протидії корупції, профільні законодавчі акти.

Аннотация. Обосновано, что в зависимости от политико-правовой концепции, которая избирается государством-членом Европейского Союза для превенции коррупции, моделируются отдельные программы социально-антикоррупционной деятельности. Для этой цели, в частности, создаются антикоррупционные органы разного структурного назначения. Доказано существование двух уровней формирования государственно-управленческих механизмов предотвращения коррупции, применяемых на практике странами Европейского Союза – конституционно-правовой и институциональный. Конституционно-правовой уровень противодействия коррупции выражается в создании профильных законодательных актов и нормативных предписаний, призванных предотвратить распространение коррупционных схем и преобразований в государствах-членах Европейского Союза.

Определено, что проблематика государственно-управленческих механизмов предотвращения коррупции в странах Европейского Союза связана с эффективностью практического внедрения тех или иных нормативно-правовых предписаний. Так, во Франции, например, массив законодательного регулирования в сфере противодействия и борьбы с коррупцией поражает своей комплексностью и разветвленностью, но результат восприятия коррупции от Transparency International показывает, что практические аспекты реализации такой политики оставляют желать лучшего.

Отмечено, что уровень коррумпированности чиновников напрямую зависит от уровня политической культуры на территории конкретного государства. Следовательно, в Финляндии, с 2001 года, вступило в силу «Решение о кадровой политике», которым, среди прочих обязанностей чиновников, было выделено необходимость соблюдения в повседневной деятельности высоконравственных принципов профессиональной и личностной этики.

Отмечено, что в демократических странах, которыми являются все без исключения государства-члены Европейского Союза, применяются принципы гласности, открытости и прозрачности деятельности правительств. Следовательно, в Дании существует закон «Об открытости деятельности правительства», утвержденный в 1999 году. Им, в частности, регламентировано прозрачный и открытый характер всей государственной документации.

Ключевые слова: *государственно-управленческие механизмы предотвращения коррупции, антикоррупционные органы, членство в Европейском Союзе, конституционно-правовой уровень противодействия коррупции, профильные законодательные акты.*

Summary. *It is substantiated that, depending on the political and legal concept, which is elected by the member state of the European Union to prevent corruption, separate programs of social and anti-corruption activities are modeled. For this purpose, in particular, anti-corruption bodies of various structural purposes are being created. The existence of two levels of formation of state and administrative mechanisms for preventing corruption, used in practice by the countries of the European Union, is proved: constitutional and legal and institutional. The constitutional and legal level of combating corruption is expressed in the creation of specialized legislative acts and regulations designed to prevent the spread of corruption schemes and transformations in the member states of the European Union.*

It has been determined that the problems of state and administrative mechanisms for preventing corruption in the countries of the European Union are associated with the effectiveness of the practical implementation of certain regulatory and legal prescriptions. For example, in France, for example, the array of legislative regulation in the field of combating and combating corruption is striking in its complexity and ramification, but the result of the perception of

corruption from Transparency International shows that the practical aspects of the implementation of such a policy leave much to be desired.

It is noted that the level of corruption of officials directly depends on the level of political culture on the territory of a particular state. Consequently, in Finland, since 2001, the "Decision on personnel policy" came into force, which, among other duties of officials, highlighted the need to observe high moral principles of professional and personal ethics in their daily activities.

It was noted that in democratic countries, which are all member states of the European Union without exception, the principles of openness, openness and transparency of government activities are applied. Consequently, Denmark has a law "On the openness of government activities", approved in 1999. In particular, they regulate the transparent and open nature of all state documentation.

***Key words:** state and administrative mechanisms for preventing corruption, anti-corruption bodies, membership in the European Union, constitutional and legal level of combating corruption, specialized legislative acts.*

Постановка проблеми. Організація процесу протидії корупції у країнах Європейського Союзу є досить ефективною, проте, водночас, має певну проблематику: вона пов'язана, перш за все, із розгалуженістю та варіативністю законодавства країн-членів. Законодавче регулювання аспектів протидії та попередження корупції не є уніфікованими: існують приклади як конституційного, так і законодавчого закріплення способів та механізмів антикорупційних програм країнами, що мають членство у Європейському Союзі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем у питаннях боротьби з корупцією та їх врегулюванню присвячено чимало наукових праць вітчизняних і зарубіжних авторів. Однак, незважаючи на глибину та ретельність наявних досліджень, на мою думку, досвід країн Європейського Союзу з питань формування організаційного забезпечення

державно-управлінських механізмів запобігання корупції потребує окремого розгляду.

Мета статті полягає у дослідженні процесів формування та розвитку державно-управлінських механізмів запобігання корупції у країнах Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Відзначу, що, в залежності від політико-правової концепції, яка обирається державою-членом Європейського Союзу задля превенції корупції, моделюються окремі програми соціально-антикорупційної діяльності. Задля цієї мети, зокрема, створюються антикорупційні органи різного структурного призначення. До них відносяться: правоохоронні органи, що здійснюють превенцію корупційних перетворень; структурні управління та відділи із питань боротьби з корупцією (зокрема, у органах державної влади та поліції); інститути запобігання корупції, на теоретико-прикладному рівні (діяльність заснована на побудові теорій, ідей, концепцій щодо антикорупційної політики, а, також, гіпотетичних можливостей їх втілення) [1].

Важливо зазначити, що рівень корупції у країнах Європейського Союзу дуже різниться. Наприклад, за даними Transparency International від 2019 року, можна виокремити суттєву перевагу країн Скандинавії (Данія, Швеція, Норвегія), адже у ТОП-10 ці країни розташовуються на першому, четвертому та сьомому місцях відповідно. В той же час, деякі ортодоксальні країни Європейського континенту, як Франція, мають дещо гірший рівень спротиву корупції, розташовуючись у світовому рейтингу Transparency International поза межами ТОП-20 [2].

Загалом, варто виділити два рівні формування державно-управлінських механізмів запобігання корупції, що застосовуються на практиці країнами Європейського Союзу – конституційно-правовий та інституційний. Конституційно-правовий рівень протидії корупції, відтак, виражається у створенні профільних законодавчих актів та нормативних

приписів, покликаних запобігти розповсюдженню корупційних схем та перетворень у державах-членах Європейського Союзу.

Часто подібна практика є приватною, тобто застосовується лише у окремих країнах: так, прикладом впровадження подібної концепції є Франція. На конституційно-правовому рівні, протидія незаконному збагаченню тут реалізується завдяки Конституції, Уставу про державну службу 1992 року, Закону про фінансування політичних партій 1990 року, Закону Сегена 1995 року.

Зокрема, Конституція Франції виконує роль забезпечення прозорості політичних діячів через неможливість поєднання державно-владної діяльності з будь-якими іншими видами дохідної праці; в свою чергу, Закон про фінансування політичних партій від 1990 року створив передумови для прозорого та гласного використання політичними партіями коштів на громадсько-державні ініціативи; Закон Сегена 1995 року надає Рахунковій палаті широкий перелік делегованих повноважень, до яких, зокрема, відноситься повноцінний контроль процесу відбору та призначення кандидатів на державну службу [3, с. 12-13].

Логічним є твердження, що проблематика державно-управлінських механізмів запобігання корупції у країнах Європейського Союзу пов'язана із ефективністю практичного запровадження тих чи інших нормативно-правових приписів. Так, у Франції, наприклад, масив законодавчого регулювання у сфері протидії та боротьби з корупцією вражає своєю комплексністю та розгалуженістю, але результат сприйняття корупції від Transparency International демонструє, що практичні аспекти втілення такої політики залишають бажати кращого. Причиною цього можна вважати, зокрема, застарілість та статичність нормативно-правової бази (Устав про державну службу 1992 року, Закон про фінансування політичних партій 1990 року, Закон Сегена 1995 року). Хоч ці акти, звісно, неодноразово переглядалися та компілювалися у відповідності до соціально-економічних

та політико-правових потреб сучасності, тенденції розвитку Європейського Союзу та світової спільноти вказують на те, що національне законодавство потребує систематичного, регулярного оновлення – інакше країна ризикує створити прецедент законодавчої стагнації [4].

Одночасно, країни Скандинавії (Данія, Швеція та Норвегія), яким вдалося досягти неабияких позитивних зрушень у сфері запобігання та протидії корупції на теренах Європейського Союзу, у своїй державній політиці не застосовували екстраординарних способів та засобів протидії незаконному збагаченню. Специфіка співробітництва із Європейським Союзом знаходить свій прояв у тотальній імплементації законодавства Європейського Союзу у національно-правову законодавчу систему. Поруч із тим, національне законодавство кодифікується та систематизується у відповідності із потребами сучасності. Не створюється прецеденту застарілості правових норм. Саме це можна вважати причиною регулярного знаходження країн Скандинавії у ТОП-10 рейтингу, що публікується Transparency International.

Говорячи про випадки грамотного та мудрого політико-правового запозичення норм законодавства Європейського Союзу, варто згадати й приклад Фінляндії. Країна, також, регулярно опиняється на найвищих щаблях рейтингу сприйняття корупції від Transparency International, балансує між ТОП-3 та ТОП-4. Діяльність уряду, на відміну від країн Скандинавії, у даному випадку, сконцентрована на активній участі у міжнародно-популярних ініціативах з питань запобігання корупції.

До того ж, Фінляндія, будучи членом Європейського Союзу, бере активну участь у розробці, формуванні та втіленні новаторських підходів до формування нормативно-правових актів Європейського Союзу у питаннях боротьби з корупцією. Знову-таки, уряд Фінляндії чітко дотримується правила впровадження та органічного втілення у національну правову систему актів законодавства Європейського Союзу із їх подальшою

кодифікацією – тобто систематизацією та впорядкуванням у відповідності до національно-правових потреб антикорупційної політики. Відповідно, вищевикреслені обставини можна визначати критерієм успішної та ефективної протидії корупції у Фінляндії [5, с. 115-117].

При цьому, питання стратегічного розподілу запобігання корупції в органах державної влади, враховуючи досвід країн Скандинавії та Фінляндії, не набуває першочергового значення. Наприклад, у Конституції Норвегії зазначається, що зловживання державною владою високопосадовцем визнається злочином проти держави, і, відповідно, має аморальний та неетичний характер. Тобто, комплексність та логічність викладу норм Основного закону є передумовою подальшого додержання нормативних приписів політиками та державними діячами. Подібні проблеми потребують більш сучасного, гнучкого та оперативного вирішення за допомогою інструментів законодавчого, нормативного та державно-владного впливу. Саме через це, у країнах Скандинавії настільки розвиненим є процес нормопроекткування – адже грамотний законодавець здатен вміло, вправно та інформативно сформулювати державну позицію у правову норму.

Важливо пам'ятати, що рівень корумпованості чиновників напряму залежить від рівня політичної культури на території конкретної держави. Відтак, у Фінляндії, від 2001 року, набуло чинності «Рішення про кадрову політику», яким, посеред інших обов'язків чиновників, було виокремлено необхідність додержання у повсякденній діяльності високоморальних принципів професійної та особистісної етики. Включення етики й моралі у масив необхідних вимог до державного службовця, у 2003-2004 роках, підтвердило грамотний та новаторський підхід уряду Фінляндії, який базується не лише на створенні «сухих» законодавчих положень, а, виокремивши специфіку проблеми, вирішує її на стадії зародження, попереджуючи негативні наслідки. Можна стверджувати, що концепція,

зазначена вище, застосовується у Фінляндії не лише на рівні підбору кадрів та персоналу на посади державних службовців, але й під час створення законодавчого базису із питань протидії корупції.

Необхідно згадати про те, що у демократичних країнах, якими є всі без винятку держави-члени Європейського Союзу, застосовуються принципи гласності, відкритості та прозорості діяльності урядів. Відтак, у Данії існує закон «Щодо відкритості діяльності Уряду», затверджений у 1999 році. Ним, зокрема, регламентовано прозорий та відкритий характер усієї державної документації.

Більше того, громадянин може, на вимогу, отримати доступ до такої інформації у будь-який зручний для себе спосіб – консультація, онлайн-мережа, електронна пошта тощо. Подібна політика засвідчує не лише ефективний спосіб боротьби із корупцією шляхом грамотного законодавчого регулювання державно-управлінських механізмів запобігання корупції, але й дотримання Данією основоположних демократичних, конституційних принципів – до яких, окрім верховенства права, законності та гласності, необхідно віднести й абсолютне право громадянина на отримання, обробку, збирання та поширення інформації на власний розсуд та у власних цілях [6].

На моє особисте переконання, вагомою перевагою Фінляндії у порівнянні із іншими державами-членами Європейського Союзу у процесі протидії корупції є відсутність антикорупційних органів та установ. Їхню роль більш ефективно та оперативно виконують Канцлер юстиції та Парламентський Омбудсман, до компетенції яких віднесено контрольню-спостережну функцію за діяльністю Президента та Уряду.

Важливо відзначити, що, у дійсності, прозорість, відкритість та гласність державно-управлінських механізмів запобігання корупції у країнах-членах Європейського Союзу є прерогативою державної політики. Проте, звісно, наявні винятки: так, зокрема, сусіди України – Словаччина,

Польща, Угорщина та Румунія відносяться до тих, що активно борються із корупцією, але цей процес тут перебуває лише на етапі становлення (56, 35, 63, 61 місця рейтингу Transparency International відповідно). Серед згаданих країн, лише Польщі та Словаччині (у ретроспективно-перспективному розумінні) вдалося досягти прогресу у рівні протидії корупції з боку населення та органів влади.

Водночас, саме на прикладі Словаччини ми можемо спостерігати різкий та ефективний стрибок продуктивності у сфері державної політики з протидії корупції. Зокрема, варто відзначити, що у Словаччині рушійним чинником переорієнтування на проєвропейський лад антикорупційної політики стала перспектива вступу до Європейського Союзу. Адже, згідно із опитуваннями, що проводились у 2018-2020 роках, населення відкрито заявляло про впевненість у наявності корупції, що виявилася у перевищенні владою власних повноважень.

Дійсно, корупція у Словаччині має досить системний характер: вона впливає на державну владу на загальному та місцевому рівнях, специфіку державного управління, діяльність судових органів та установ, а, також, міністерств та відомств. Більше того, корупція у Словаччині – прогресивна, а не регресивна характеристика діяльності влади.

Відтак, згідно із Національною програмою Словаччини по боротьбі з корупцією від 2000 року, шляхи подолання корупції полягають у її виявленні в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, себто цілковитий контроль політичної системи державного управління. Принципи, методологічні засади та способи впровадження ідеї антикорупційної діяльності у Словаччині, сьогодні, мають бути направлені на демократичне та планомірне нівелювання осередків корупційності у державі [7].

Не менш важливим, в той же час, новаторським рішенням антикорупційної програми у Словаччині стало впровадження декларацій

про доходи та майно чиновників на початку 2000-х років. Це є ще одним дієвим інструментом на шляху боротьби з корупцією та її подоланням. Майно та доходи чиновника – окрема площина досліджень, саме тому концепція, обрана Словаччиною, принесла плоди: необхідність звітності та гласної діяльності політичних діячів створила необхідність діяти в рамках закону, а випадки перевищення посадових повноважень, порівняно із 1990-2000 роками, суттєво знизились.

В той же час, необхідно звернути увагу на появу Конституційного Закону про захист суспільних інтересів під час виконання службових обов'язків державними чиновниками від 2004 року. Важливо відзначити, що специфічний нормативно-правовий акт, що має профільну структуру у області протидії та запобігання корупції – ще одна законодавчо-політична новація. Словаччина, на відміну від інших країн-членів Європейського Союзу та Європи, не пішла шляхом найменшого спротиву : натомість, було створено комплексно-галузевий та функціональний механізм, завданням якого стало виявлення та нівелювання корупційних перетворень у апараті державного управління [8].

Фактично, необхідною є констатація факту взаємозалежності нормативно-законодавчої політики держави із ефективністю державно-управлінських механізмів запобігання корупції. Відтак, нормативно-правове регулювання протидії корупції у Словаччині має більш комплексну структуру, ніж у Франції (запровадження Конституційного Закону про захист суспільних інтересів під час виконання службових обов'язків державними чиновниками від 2004 року). Поруч із цим, нормативно-правове регулювання Словаччини є більш пристосованим до умов сьогодення, адже Національна програма Словаччини по боротьбі з корупцією була створена у 2000 році, і, відповідно, увесь законодавчий масив пристосовувався до її концепту.

Натомість, у Франції антикорупційне законодавство з питань реалізації державно-управлінських механізмів запобігання корупції є дещо застарілим, недостатньо ефективним та певною мірою ортодоксальним (Закон Сегена від 1995 року, Устав про державну службу 1992 року, Закон про фінансування політичних партій 1990 року). Тобто, логічним є висновок про те, що законодавче регулювання державно-управлінських механізмів запобігання корупції у країнах у сфері протидії корупції має завжди враховувати політико-правові тенденції сучасності задля найбільшої ефективності втілення антикорупційних ідей та програм.

Водночас, необхідно відзначити, що важливим засобом та механізмом до вдосконалення антикорупційних програм у державі є її вступ та членство у Європейському Союзі. Держави-члени Європейського Союзу є так, або інакше, підзвітними єдиній та уніфікованій правовій доктрині: водночас, створюється необхідність імплементації, кодифікації та систематизації національного законодавства у відповідності із вимогами сучасності та тенденціями щодо розвитку антикорупційних механізмів.

Висновки. Отже, країн-члени Європейського Союзу, а, також, країни-кандидати на членство у Європейському Союзі отримують більш широкі вимоги до антикорупційних програм та прогресивного зниження рівня корупції у державі [9]. Подібні стимули є важливим політико-правовим механізмом, адже таким чином відбувається не лише відсіювання країн із високим рівнем корумпованості апарату державного управління: в той же час, у такий спосіб, загальна законодавча структура Європейського Союзу набуває обрисів уніфікованого, універсального та транспарентного механізму протидії корупції. Доповнюють її, однак, саме норми національного законодавства кожної країни-члени Європейського Союзу, що забезпечує кодифікацію нормативно-правових норм.

Література

1. Спеціалізовані інституції з боротьби проти корупції: огляд моделей / Організація економічного співробітництва і розвитку ; Мережа боротьби проти корупції для країн Східної Європи і Центральної Азії // Official website of The Organisation for Economic Co-operation and Development. URL: <http://www.oecd.org/dataoecd/7/51/39972270.pdf> (22.06.2011)
2. Індекс сприйняття корупції у світі / Transparency International. URL: <http://cpi.ti-ukraine.org/#/>
3. Романюк Б. В. Світовий досвід створення та функціонування інституцій з попередження та боротьби з корупцією / Б. В. Романюк // Наук.-практ. журн. 2009. No 21. С. 9-16.
4. Рубинский Ю. Франция: коррупция и борьба с ней / Ю. Рубинский. URL: www.ieras-library.ru/documenti/soveurope/2010/rubinskii.doc
5. Семьнин А. С. Противодействие политической коррупции политико-правовыми средствами в государствах Евросоюза (опыт Финляндии и Эстонии) : дис. ... канд. юрид. наук : 23.00.02 / А. С. Семьнин / Воронеж. гос. ун-т. Воронеж, 2009. 216 с.
6. Empirical Study Of Anti-Corruption Policies and Practices in Nordic Countries // Delna. URL: https://delna.lv/wp-content/uploads/2016/11/delna_corruption-1.pdf
7. Національна програма Словаччини по боротьбі з корупцією – 2000 // Інтернет-сторінка Центру антикорупційних досліджень та ініціатив Transparency International . URL: <https://transparency.org.ru>
8. Проблеми із корупцією у Словаччині : факти та цифри. URL: <https://tradingeconomics.com/slovakia/corruption-index>
9. Сучасні аспекти науки : колективна монографія / за заг. ред. Є.О. Романенка. Київ; Братислава: ФОП КАНДИБА Т.П., 2020. Романенко

Є.О. Жукова І.В // Розробка механізмів формування інформаційного суспільства держави. С. 39-50.

References

1. Specializovani institucii z borot'bi proti korupcii: ogljad modelei / Organizacija ekonomichnogo spivrobotnictva i rozvitku; Merezha borot'bi proti korupcii dlja kraïn Shidnoï Evropi i Central'noï Azii // Official website of The Organisation for Economic Co-operation and Development. URL: <http://www.oecd.org/dataoecd/7/51/39972270.pdf> (22.06.2011)
2. Indeks sprijnjattja korupcii u sviti / Transparency International. URL: <http://cpi.ti-ukraine.org/#/>
3. Romanjuk B. V. Svitoviï dosvid stvorennya ta funkcionuvannja institucii z poperedzhennja ta borot'bi z korupcieju / B. V. Romanjuk // Nauk.-prakt. zhurn. 2009. No 21. S. 9-16.
4. Rubinskiï Ju. Francija: korrupcija i bor'ba s neï / Ju. Rubinskiï. URL: www.ieras-library.ru/documenti/soveurope/2010/rubinskii.doc
5. Semynin A. S. Protivodeïstvie politicheskoï korrupcii politiko-pravovymi sredstvami v gosudarstvah Evrosojuza (opyt Finljandii i Jestonii) : dis. ... kand. jurid. nauk : 23.00.02 / A. S. Semynin // Voronezh. gos. un-t. Voronezh, 2009. 216 s.
6. Empirical Study Of Anti-Corruption Policies and Practices in Nordic Countries // Delna. URL: https://delna.lv/wp-content/uploads/2016/11/delna_corruption-1.pdf
7. Nacional'na programa Slovachchini po borot'bi z korupcieju – 2000 // Internet-storinka Centru antikorpucijnih doslidzhen' ta iniciativ Transparency Inetrnational. URL: <https://transparency.org.ru>
8. Problemi iz korupcieju u Slovchchini: fakti ta cifri. URL: <https://tradingeconomics.com/slovakia/corruption-index>
9. Suchasni aspekti nauki : kolektivna monografija / za zag. red. Є.О. Romanenka. Kiïv; Bratislava: FOP KANDIBA T.P., 2020. Romanenko Є.О.

Zhukova I.V. // Rozrobka mehanizmiv formuvannja informacijnogo suspil'stva derzhavi. S. 39-50.